

ქართულ გვაროვნულ სახელთა რუსიფიცირება XIX
საუკუნის ენაში [1832 წლის შეთქმულების
მასალების მიხედვით]
Russification of Georgian Personal Names in the XIX
Century Language [Based on materials of 1832
Conspiracy]

ინგა სანიკიძე
Inga Sanikidze

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
ჰუმანიტაჩუდ მეცნიეხებათა ფაკულტეტი
Faculty of Humanities

საკვანძო სიტყვები: ქართული გვაროვნული სახელი,
რუსიფიცირება, XIX საუკუნე, 1832 წლის შეთქმულება.
Keywords: Georgian Personal Names, Russification, XIX Century,
1832 Conspiracy.

წერილობითი წყაროები ცხადყოფს, რომ ქართულ ეთნო-კულტურულ სივრცეში გვაროვნულ სახელთა ჩამოყალიბების გზა არაერთგვაროვანი ხასიათისა იყო და ამ თვალსაზრისით მიმდინარე პროცესი საფეხურებრივად იცლებოდა. „ენა ისეა მოწყობილი, რომ საიდანაც არ უნდა მიუდგე, მარტივს ვერაფერს წააწყდებიო“, – წერდა ფ. დე სოსიური [სოსიური 2002 : 128]. და მართლაც, ენაში, როგორც ამა თუ იმ კულტურის მოცემულობაში, ამავე კულტურისა და სოციალური ცხოვრების სასიცოცხლო ნიშნები თუ კონცეპტუალური მიდგომები იჩენს თავს, მათი ძიება კი ნაკლებად შეიძლება იწოდოს მარტივ საქმედ.

დასმულ საკითხს დიაქრონიულად რომ შევხედოთ, უძველესი ქართული წერილობითი ძეგლები გვაროვნულ სახელებში პატრონომისტიკური ფუნქციის -იან [<*ივ-ან <*ევ-ან] სუფიქსს გამოგვაცოფინებს. ისტორიულად ორსეგმენტიანი -იან მანარმოებელი, ქონა-ყოლის შინაარსის გარდა, გვარის წამომწყების, მისი პატრონის მითითების ფუნქციითაც დაიტვირთა და ძველ ქართულ სამყაროში ასე გაჩნდა გვაროვნული სახელები – ფარნავაზ-იან’ი, გორგასლ-იან’ი, წერს-იან’ი თუ მარუში-იან’ი. „და კუალად უბოძა... ჩუხჩარეხობა მარუშიანსა, ძესა ჩუხჩარეხისასა“, – ვკითხულობთ „ისტორიანი და აზმანის“ საისტორიო თხზულებაში, რომელიც მეფე თამარის (XII ს-ის) უცნობი ავტორის მიერაა შედგენილი [ისტორიანი და აზმანი 1959 : 33]. დასახელებულ გვაროვნულ სახელთა პარალელურად თავს იჩენს -ელ წარმომავლობა-სადაურობის სუფიქსდართული ფორმებიც, მაგ., მაჩაბ-ელ’ი, თორ-ელ’ი, მხარგრძ-ელ’ი და მისთანანი. იმავე თამარის ეპოქის მეორე ისტორიკოსი, ბასილი ეზოსმოდვარი, თავის თხზულებაში იუწყება: „და ზემოთ [იყო – ი.ს.] ჯავახეთი, სადა სარგის მჯარგრძელივე თმოგუელი და შალვა თორელივე მონაპირობდეს“ [ეზოსმოდვარი 1959 : 129]. წარმომავლობის -ელ აფიქსს ძველ საქართველოში გაცილებით ფართო გამოყენება ჰქონდა და საერო პირებთან ერთად ის ხშირად სასულიერო პირთა სამოღვაწეო ადგილსაც მიუთითებდა [მაგ., მანყვერელი, ბოლნელი და სხვ.]. წარმომავლობის

სახელთა ასეთი დივერსიფიცირება -ელ აფიქსის ზოგადი შინა-არსიდან გამომდინარეობდა, რაც სავსებით გასაგებს ხდიდა ქართულ ისტორიულ სინამდვილეში მისი გამოყენების არეალის ფართო მასშტაბს. საზოგადოდ, გვაროვნული სახელები წოდებრივ საფეხურზე მითითებაც იყო და ძველ ქართულ ეთნოკულტურულ პლასტში ამგვარ ანთროპონიმთა არსებობა დაბალი სოციალური კლასებისა თუ ფენებისათვის, ე.წ. „უგვაროთათვის“, არც შეინიშნება.

ქართულ გვაროვნულ სახელთა ფორმის თვალსაზრისით ძირეული გარდატეხა ხდება, როცა აღმოსავლურ ენათა გავლენით ასპარეზზე -ძე და -შვილი დაბოლოებები გამოდის. ფაქტია, რომ ორგანულ ქართულ წარმოებებს აღწერითი წარმოებები ცვლის, რასაც თან ერთვის ერთგვარი სოცალურ-კულტურული მოთხოვნა, გვაროვნული სახელებით გაფორმდეს უგვარო სოციალური კლასიც. -იან აფიქსის საყოველთაოობა (შდრ. -იან აფიქსიანი სახელების ნაშთი თანამედროვე აღმოს. საქართველოში - ოძელ-აანი < ოძელ-იან-ი, ქეშელა-აანი < ქეშელ-იან-ი და მისთ.), ნელ-ნელა სუსტდება. როგორც აკ. შანიძე შენიშნავს: „ძველად ასეთი დაბოლოებების გვარები აღმოს. საქართველოშიც უნდა ყოფილიყო გავრცელებული, მაგრამ ეს იან შემდეგ შეუცვლია ძე-სა და შვილ-ს. ამის გამო იან დაბოლოებას დაუკარგავს პირვანდელი მნიშვნელობა და გარკვეულ შემთხვევებში შემონახულია ჩამომავლობისა და კუთვნილების აღსანიშნავად“ [შანიძე 1980 : 123]. ნათელია, რომ არაბული ენის „იბნ“/ „იბნუ“ [შვილი] თუ სპარსული წარმომავლობის „ზადე“ [ნაშობი] თავის წილ ზეგავლენას ახდენს ქართულზე და -ძე და -შვილი დაბოლოებანი ქართულ სინამდვილეში სისტემურ ხასიათს იძენს. უცხო ენათა ზეწოლა ანთროპონიმთა შეცვლა-ფორმირების თვალსაზრისით უცხო არ იყო ჯერ კიდევ V საუკუნისა და შემდგომი ეპოქების ქართული სინამდვილისათვის. როგორც საისტორიო წყაროები აჩვენებს, ირანული პოლიტიკისა და სპარსული ენის ზემოქმედების შედეგად ადამიანთა სახელებში საინტერესო ენობრივი ფაქ-

ტები ფიქსირდება. კერძოდ, დიდგვაროვან ქალთა სახელები ხშირად იმატებენ -duxt საშუალირანულ [ძვ.წ. V- ახ.წ. III] ფუძეს. გამომდინარე იქიდან, რომ დასახელებულ პერიოდში მამისა და ქალიშვილის სახელი განსხვავებული არ იყო, სწორედ ამ განსხვავების საჭიროებამ წარმოშვა მასზე -დუხტ'ის დართვის აუცილებლობა. მზია ანდრონიკაშვილის შენიშვნით, ეს ფუძე ქართულად „ნიშნავს ასულს (საშ. სპ. – duxt „ასული“... ახ. სპ. duxtარ, დიალექტური ფორმა – duxt“ [ანდრონიკაშვილი 1966 : 458]. დიდგვაროვანი ქალების მამის ხაზიდან წარმომავლობა თუ დინასტიური გენეზისი ამ ფორმით ფიქსირდებოდა და გვადლევდა ფორმებს მირანდუხტს (< მირიანის ასულს), გურანდუხტს (< გურამის ასულს) და სხვ. მაგალითად, ჭუანშერის თხზულების ერთ პასაჟში, რომელიც ვახტანგ გორგასლის დის, მირანდუხტის, გათხოვების ცნობას შეეხება, წერია: „მისცა სპარსთა მეფესა დაჲ მისი ვახტანგ მეფემან ცოლად, რომელსა ერქუა მირანდუხტ, რომელი წარტყუევნილ იყო ოვსთაგან და გამოეცხნა ვახტანგს“ [ჭუანშერი 1955 : 185]. უნდა ითქვას, რომ ქალთა სახელების „გასპარსულება“ არ შეჰხებია გვარებს, რომლებიც კვლავ ქართული წარმოებებით აგრძელებდა ცხოვრებას.

ამგვარად, ვხედავთ, რომ ქართულ ეთნოკულტურულ სიბრტყეზე, ეპოქათა თუ უცხო კულტურათა გავლენის შესაბამისად, სხვადასხვა ენობრივი ფაქტი იჩენს თავს, თუმცა უნდა ითქვას ისიც, რომ გვაროვნულ სახელთა გამოყენების თვალსაზრისით XIX საუკუნე (განსაკუთრებით მისი პირველი ნაწილი) მართლაც გამორჩეულია. 1801 წლის შემდეგ, რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის პირობებში, ვითარება რადიკალურად იცვლება. სახელმწიფოებრიობის დაკარგვა, ქართული ენის საწინააღმდეგოდ მიმართული ექსპანსია და, ზოგადად, რუსიფიკატორული პოლიტიკა ეთნოკულტურის ისეთ ღირებულებასაც შეეხო, როგორიც გვაროვნული სახელებია. ამ თვალსაზრისით ქართულენობრივი თუ კულტურულ-სოციალური მდგენელი რუსული ენობრივი კულტურის წნეხში მოექცა და, რაც ჩვენ-

თვის ყველაზე მნიშვნელოვანია, მენტალურ დონეზე მოახერხა ზემოქმედება. 1832 წლის შეთქმულების მაგალითზე ნათლად მოჩანს, რა ვითარებასთან გვაქვს საქმე. ქართველ არისტოკრატთა თუ საზოგადო მოღვაწეთა დაკითხვის ოქმები პირდაპირ მიგვანიშნებს, რომ სიტუაცია საგანგაშოა. რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ შეთქმულებაში მონაწილენი არსებითად ქართულ არისტოკრატიას ეკუთვნიან. ცნობილია, რომ „გამოძიების პროცესში დაკითხულთაგან დასახელებულია როგორც შეთქმულების მონაწილე 145 კაცი. საგამომძიებლო კომისიის მიერ ეს პირნი დანაშაულის მიხედვით გაყოფილნი არიან ათ ჯგუფად“ [გოზალიშვილი 1935 : 37], მათ შორის ყოფილან ისინი, ვინც „თავისი შთაგონებით ბოროტგანზრახულობას დასაბამი მისცეს“, ან „შეთქმულების წამქეზებელნი“ თუ შეთქმულების აქტიური მონაწილენი და სხვანი. ასე რომ, შეთქმულთა წრე საკმაოდ ფართო იყო და, აქედან გამომდინარე, მათი დაკითხვის მასალებში გამოვლენილი ნებისმიერი ენობრივი ფაქტი ან ფაქტთა სისტემურობა ანგარიშგასაწევია XIX საუკუნის ქართული ენის შესწავლის თვალსაზრისით.

ვერ ვიტყვით, რომ გვაროვნულ სახელთა აბსოლუტურ უმრავლესობაში ენობრივი სახეცვლილება, კერძოდ, რუსულ -ოვ / -ევ დაბოლოების გაჩენა, უგამონაკლისოა, თუმცა ისიც ფაქტია, რომ ქართულ გვართა ფორმის ფერიცვალება არათუ დაწყებულია, არამედ ეს უკვე ენობრივი მოცემულობაა, რაც თავისთავად რუსიფიკატორული პოლიტიკის დიდ ძალასა და მოწინავე ქართველთა ენასა და კულტურაში ძირეულ ცვლილებას ასახავს. თვით სოლომონ დოდაშვილის ჩვენებაშიც ფაქტობრივად არ მოჩანს ისტორიულ გვართა ქართული ფორმულირებანი. გვარები დამახინჯებულია რუსული ენობრივი წესრიგის მიხედვით და ზემოთ დასახელებული -ოვ [-ov] / -ევ [-ev] სუფიქსებითაა განწყობილი. დაკითხვის ოქმში ქართველი თავადნი ფიქსირდებიან, როგორც - თ. აფხაზოვი, ალ. ორბელიანოვი, თ. ფალავანდოვი, ყიფიანოვი, ავთანდილოვი, თ. ჩოლოყაევი, ე. ერისთოვი და ს. დოდაევი [გოზალიშვილი /ს. დოდაშვილის

ჩვენება/ 1935 : 140-143]. მაგ., ვკითხულობთ: „კაპიტან **თ. ჩოლოყავე** გავიცანი პეტერბურგში **ბაგრატ ბატონიშვილთან**, რომლის ბავშვების მასწავლებელიც მე ვიყავი. იქ მე მასთან ხშირად დავდიოდი... ერთხელ ვიყავი **თ. აფხაზოვთან** ერთად, რომელიც მას გავაცანი; მერე კიდევ ვიყავი ერთხელ და იქ ვნახე თავადები: **ალ. ორბელიანოვი, ი. ფალავანდოვი** და **ელ. ერისთავი**“ [იქვე: 141]. ჩვენებათა ავტორების მონაცვლეობის მიუხედავად, ენობრივი ვითარება მყარია. მაგალითად, ტფილისის გიმნაზიის მასწავლებლის, ზაალ ავთანდილაშვილის დაკითხვის ოქმის დასაწყისი ასე იკითხება: „1832 წ. დეკემბრის 13-სა დღესა, მე ამის ქვემოთ ხელის მომწერი ტფილისის გიმნაზიის მასწავლებელი **ზაალ სტეფანეს ძე ავთანდილოვი** საგამომძიებლო კომისიის წინაშე ჩემი ნებით აღიარების ნიადაგზე ვაცხადებ...” [გოზალიშვილი /ზ. ავთანდილაშვილის ჩვენება/ 1935 : 152-164]. როგორცა ჩანს, გვართა ამგვარი ვერსიფიცირება მხოლოდ ერთეულ შემთხვევებს არ ეხებოდა. მაგალითად, **ალ. ორბელიანის** დაკითხვის ოქმში – **ალ. ჭავჭავაძე** ან **ლევან ერისთავისაში** – დავით ჯორჯაძე უკვე ტრადიციად ქცეული -ძე დაბოლოებიანი გვაროვნული სახელებით წარმოდგებიან. როგორც რუსულ ენათმეცნიერებაშია შემჩნეული, რუსული გვარების ჩამოყალიბებამ საერთო სახალხო ხასიათი XVIII-XIX საუკუნეების განმავლობაში მიიღო, მანამდე კი გამოიყენებოდა „მხოლოდ სახელი და მამის სახელი“, მოგვიანებით კი მამის სახელით აღნიშვნა გვართა წარმოებაში გადავიდა [პოლტარაცკაია, 24].

1832 წლის შეთქმულთა მასალებში, გვაროვნულ სახელთა გამოყენების თვალსაზრისით, არსებითად ერთგვაროვანი მდგომარეობაა, რაც ცალსახად მიანიშნებს XIX საუკუნის დასაწყისში წამოწყებულ რუსიფიკაციის უმძიმეს პოლიტიკურ გეზსა და ერის მენტალურ აზროვნებაში ღრმად შეღწევის მცდელობაზე. ქართული ელიტარული და მეამბოხე საზოგადოების რუსიფიცირება თავისთავად გამოიწვევდა გაცილებით დაბალი სოციალური კლასისა თუ სხვადასხვა ფენის (მათ შო-

რის საქალაქო ფენების) წიაღში აზროვნების შეცვლასა და უცხო კულტურულ სივრცეში მათს ასიმილირებას, ამგვარი მიდგომა კი ქართული სახელმწიფოებრიობის მომავლის დასაძაბრებისაკენ იყო მიმართული. შეიძლება ითქვას, რომ ქართული ქვეყნის არცერთ ისტორიულ ეპოქაში, თვით მონღოლთა უმძიმესი ბატონობის დროსაც კი [XIII-XIV ს.ს.], არ მომხდარა ასეთი მკვეთრი და გამანადგურებელი შეხება ეთნოკულტურულ ტრადიციებთან. გვაროვნულ სახელთა რუსიფიკაციას თავისი მნიშვნელობით, რა თქმა უნდა, ვერ გავუთანაბრებთ XIX ს-ის ქართულის სიბრტყეზე ერთეულ შემთხვევებში გამოვლენილ ბარბარიზმთა გამოყენების ენობრივ ფაქტებს, რადგან ეს უკანასკნელნი იმთავითვე აღიქმებოდნენ ბარბარიზმებად და კულტურის წიაღის შეცვლასთან ნაკლები კავშირი ჰქონდათ. იმავეს ნამდვილად ვერ ვიტყვით გვაროვნულ სახელთა გარუსულებზე. შეთქმულნი საკუთარ თავებსა და ახლობელთა (აქ: შეთქმულთა) წრეს თავადვე მოიხსენიებდნენ სახეცვლილი გვარებით, რაც მნიშვნელოვნად უცვლიდა იერს იმ განათლებულ და მოწინავე ქართულ საზოგადოებას, რომელსაც სამომავლოდ ქართული სახელმწიფოს აღდგენისათვის უნდა ეფიქრა. მართლაც, რომ არა XIX ს-ის 60-იანი წლების მოღვაწეთა მიერ წამოწყებული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, რომელსაც სხვაგვარად ნაციონალური რევანშიც შეიძლება ეწოდოს, მოდუნებული თუ წინააღმდეგობებით დაღლილი „მამათათაობა“ რუსულ მენტალურ სივრცეში მოქცევისა და მასთან სრული ასიმილაციისაკენ მიექანებოდა.

ლიტერატურა:

- ანდრონიკაშვილი, მ. (1966)**, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- გოზალიშვილი, გ. (1935)**, 1832 წლის შეთქმულება, ტ. I, ტფილისი, სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.

- ეზოსმოძღვარი, ბ. (1959)**, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი, წიგნში: „ქართლის ცხოვრება“. ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტ. II, გვ. 115-150, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.
- ისტორიანი და აზმანი (1959)**, ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, წიგნში: „ქართლის ცხოვრება“. ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტ. II, გვ. 1-114, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი.
- Полторацкая, М. А.** О русских фамилиях. / ამოღებულია <https://www.jstor.org/stable/44827930>
- სოსიური, ფ. დე (2002)**, ზოგადი ენათმეცნიერების კურსი, გამომცემლობა „დიოგენე“, თბილისი.
- შანიძე, აკ. (1980)**, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თხზულებანი, ტ. III, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- ჟუანშერი (1955)**, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა, წიგნში: „ქართლის ცხოვრება“, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტ. I, გამომცემლობა „სახელგამი“, თბილისი.

Written sources make it clear that the process of formation of personal names in Georgian ethnocultural space was of heterogeneous nature and in terms of that the ongoing process changed gradually.

If we look at the topic diachronically, in personal names, ancient Georgian written monuments allow us to identify the patronymic function -ian [[^]iv-an[^]ev-an] suffix. Historically, the two-segment -ian formator, aside from the meaning of having, gained the function of indicating the last name starter, its owner and that is how in ancient Georgia appeared personal names Parnavaz-ian'i, Gorgaslian', Ners-ian'i or Marush-ian'i. "And he has given... Chukhchakherity to Marushyan, son of Chukhcharekh", - reads the history essay Historian and Azman, written by unknown author from Tamar's epoch (XII century) [Historian and Azman, 1959, pg. 33]. In parallel with the mentioned personal names appears the -el origin – the suffix-added forms indicating origins; for example, Machab-eli'i, Tor-el'i, Mkhargrdz-el'i and others such. Second historian of Tamar's epoch,

Basili Ezosmodzgvari says in his essay that: “and up there [was] Javakheti, where Sargis Mkhargrdzelidze Tmogueli and Shalva Torelive are” [Ezosmodzgvari, 1959, pg. 129]. The -el affix of descent was used in ancient Georgia far more extensively and along with secular persons, it often indicated the location of service by clergymen [for example, Martskvereleli, Bolneli and etc.] Such diversification of the names of descent was the result of general meaning of -el affix, which made the extensiveness of its usage in Georgian historical reality quite understandable. In general, last names were the indication of rank level and in Georgian ethnocultural space, existence of such anthroponyms for lower social classes or levels, the so called “those without last names”, is not present at all.

The fundamental turning point in terms of form of Georgian personal names takes place when -dze and -shvili endings appear as result of influence from oriental languages. The fact is that organic Georgian formations are replaced by descriptive formations, which is accompanied by certain social-cultural requirement – formation of the social class without last names by personal names. The universality of -ian affix (-ian affix names’ result in modern Eastern Georgia – Odzel-aani < Odzel-ian-i, Keshela-aani < Keshel-ian-I and etc.), is gradually weakening.

It is apparent that Arabic language – “ibn”/“ibnu” [shvili/son] or Persian originated “zade” [given birth by] have their influence on Georgian language and -dze and -shvili endings gain systematic character in Georgian reality. Pressure by foreign languages in terms of change-formation of anthroponyms was present in the Georgian reality back in the V century and following epochs. Historical sources reveal that interesting linguistic facts can be detected as result of impact from Iranian policy and Persian language. Namely, names of noble women often add -duxt, central Iranian [V c. B.C. – III c. A.D.] root. Considering that during the named period names of father and daughter were not different, the necessity of adding -duxt to them was reasoned by the necessity for such difference.

In Georgian ethnocultural terms, according to impact from epochs and foreign cultures, different linguistic facts appear, although, it must also be said that the XIX century (especially its first part) is truly distinguished in view of usage of last names. The 1832 Conspiracy case clearly shows what situation we are dealing with. The interrogation protocols of Georgian aristocrats or public figures directly point to the alarming situation. It cannot be claimed that the linguistic change in absolute majority of last names, namely, appearance of Russian -ov/-ev endings, is without exception, however, it also a fact that the change of Georgian last names is not only started, but it is a reality, which, clearly points to the great power of Russification policy and fundamental change in the language and culture of leader Georgians. Even in Solomon Dodashvili's testimony, there are no Georgian formulations of historic last names.

The situation is a substantially homogeneous in view of usage of last names in the materials of 1832 Conspirators, which clearly indicates the gravest political course of Russification started in early XIX century and the attempt of deep intrusion into the nation's mental mind. Russification of last names cannot of course be by its significance equalized with the lingual facts of usage of barbarisms detected in rare cases in XIX century Georgian language, as the latter were originally perceived as barbarisms and had less connection with the change of cultural heritage. The same cannot be said about the Russification of noble names. The conspirators initially named themselves and affiliates (here: Conspirators) with the changed last names, which significantly changed the appearance of the educated and leader Georgian community, which had to think for the recreation of Georgian Statehood in future.